

โอกาสในการเลื่อนฐานะทางสังคมของไพร่เข้าสู่ราชการก่อน พ.ศ. 2435

ระบบราชการแบบเดิมก่อนพ.ศ. 2435

ระบบการปกครองของไทยก่อนการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นระบบที่ขาดบูรณาการ ไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อำนาจของราชสำนักจำกัดอยู่ในบริเวณราชธานีและหัวเมืองใกล้เคียง ไม่สามารถควบคุมหัวเมืองที่อยู่ห่างไกลอย่างจริงจัง ในระบบการปกครองเช่นนี้ระบบราชการที่เป็นกลไกในการบริหารราชการย่อมขาดบูรณาการเช่นกัน แม้การปฏิรูปการปกครองในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในสมัยอยุธยา และการปฏิรูปการปกครองที่เกิดขึ้นในระยะหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งแรก ซึ่งทำให้สุหนายกเป็นผู้บังคับบัญชาหัวเมืองภาคเหนือ สมุหพระกลาโหมบังคับบัญชาหัวเมืองภาคใต้ และโกษาธิบดีบังคับบัญชาหัวเมืองชายทะเลรอบๆอ่าวไทย แต่เจ้าเมืองต่างๆยังคงมีอำนาจในการแต่งตั้งกรมการเมืองและข้าราชการตำแหน่งต่างๆในหัวเมือง และมีอำนาจในการปกครองตนเองค่อนข้างสูง ดังนั้นในทางปฏิบัติจึงเสมือนมีระบบราชการใหญ่ที่มีศูนย์กลางในราชธานี และมีระบบราชการเล็กๆของหัวเมืองขึ้นนอกแต่ละเมืองซ้อนอยู่ในระบบราชการใหญ่นี้

ลักษณะของระบบราชการแบบเดิมเป็นระบบราชการที่ไม่มีมีการแบ่งแยกอำนาจหน้าที่กันอย่างชัดเจน ตำแหน่งหนึ่งๆมักดูแลรับผิดชอบงานราชการหลายอย่างในพื้นที่รับผิดชอบของตน เช่น การเกณฑ์แรงงาน การเก็บภาษี การศาล ขาดการบังคับบัญชาตามลำดับชั้นอย่างเป็นระบบระเบียบ ความสัมพันธ์ระหว่างข้าราชการในระบบมีลักษณะเป็นความสัมพันธ์ส่วนบุคคลสูง การปฏิบัติงานเป็นไปตามชนบประเพณีที่เคยปฏิบัติสืบต่อกันมา ยิ่งกว่าจะมีระเบียบกฎเกณฑ์ที่เป็นลายลักษณ์อักษรเป็นพื้นฐานรองรับอย่างชัดเจนแน่นอน และไม่ต้องการการติดต่อสื่อสารด้วยอักษรวิธียามากนัก ด้วยลักษณะของระบบราชการเช่นนี้ การเรียนรู้ถึงการปฏิบัติราชการมักได้มาโดยประสบการณ์หรือการได้รู้เห็นอยู่เป็นประจำภายในครอบครัวหรือตระกูลขุนนางนั้นเอง ขณะเดียวกันระบบการเมืองการปกครองแบบเดิมไม่ว่าจะเป็นทั้งในส่วนกลางหรือหัวเมืองมีการลอบทศตำแหน่งขุนนางภายในตระกูลอยู่เป็นปกติธรรมดา ทั้งหมดนี้มีผลให้คนในตระกูลขุนนางเท่านั้นที่มีโอกาสอย่างสูงในการเข้าสู่ระบบราชการ ส่วนสามัญชนจะมีโอกาสมีน้อยมาก

จากลักษณะของระบบไพร่ซึ่งทำให้สังคมประกอบด้วยชนชั้นต่าง ๆ ได้แก่ เจ้า ขุนนาง ไพร่และ ทาส โดยมีแบบแผนและกฎเกณฑ์ความสัมพันธ์ทาง สังคมที่ค่อนข้าง เข้มงวด ตลอดจนการที่ไพร่ต้องมีพันธกิจในการ เข้า เหวรทำราชการและส่งผลให้โอกาสในการ เลื่อนฐานะทางสังคมของไพร่มีอยู่อย่างจำกัดมาก โดยเฉพาะการ เลื่อนเข้าสู่ระบบราชการยังมีข้อจำกัดมาก ทั้งนี้มีสาเหตุทั้งจากเงื่อนไขต่าง ๆ ที่แวดล้อมไพร่อยู่ดังกล่าวแล้วซึ่งทำให้ไพร่มีโอกาสน้อยมากที่จะสร้าง เสริมคุณสมบัติต่าง ๆ ที่จะทำให้สามารถเลื่อนเป็นขุนนางได้ ขณะเดียวกันชนชั้นนำก็ได้กำหนดคุณสมบัติของผู้ที่จะได้รับการถวายตัวเป็นขุนนางไว้ ซึ่งเป็นการจำกัดให้ผู้ที่ จะเข้าสู่ระบบราชการ เป็นผู้ที่อยู่ในแวดวงของบุตรหลานขุนนางเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ลักษณะของระบบราชการแบบจารีตก่อนมีการจัดระบบราชการแบบใหม่ใน พ.ศ. 2435 ก็ทำให้การสืบทอดตำแหน่งราชการจำกัดอยู่ภายในกลุ่มตระกูลขุนนางที่มีอำนาจในระบบราชการมาก่อนอีกด้วย¹

พระราชกำหนดเกล้าในกฎหมายตราสามดวงระบุไว้ว่า ผู้ที่จะเป็นขุนนางได้จะต้องผ่านการถวายตัวต่อองค์พระมหากษัตริย์ ทั้งนี้ต้องผ่านการรับรองและการ เสนอแนะของอัครมหาเสนาบดี หรือเสนาบดีก่อน เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงเห็นชอบด้วยก็จะโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งบุคคลนั้น เป็นขุนนาง²

คุณสมบัติของผู้ถวายตัวเป็นขุนนาง

โดยทั่วไปคุณสมบัติของผู้สามารถถวายตัวเป็นขุนนางจะต้องประกอบด้วย วุฒิ 4 ประการ อริบตี 4 ประการ และคุณารูป ดังนี้³

วุฒิ 4 ประการ ประกอบด้วย

1. ขาดิวุฒิ หมายถึงการถวายตัวได้จะต้องสืบเชื้อสายจากตระกูลอัครมหาเสนาบดีหรือเสนาบดีค่อๆกันมา
2. วัยวุฒิ จะต้องมียายุเหมาะสมแก่การรับราชการเสมอสมควร คือมียายุตั้งแต่ 31 ปีขึ้นไป

¹ เว้นแต่เมื่อมีกรณีพิเศษ เช่น มีการแย่งชิงราชสมบัติ การสงคราม เป็นต้น

² กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5 "พระราชกำหนดเกล้า" , หน้า 149.

³ เรื่องเดียวกัน

3. คุณวุฒิ มีความรู้ในฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือนอย่างชำนาญ
4. ปัญญาดี มีปฏิภาณไหวพริบในการตอบโต้และแก้ไขปัญหาทางราชการอย่างเฉลียวฉลาด ทั้งเรื่องราวในกรุงและกรุงอื่น ตลอดจนต้องเป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในคุณความดี

อธิบดี 4 ประการ ประกอบด้วย

1. ฉันทาธิบดี ไม่ว่าจะพระมหากษัตริย์จะมีพระราชประสงค์สิ่งใดจะต้องนำสิ่งเหล่านี้มาทูลเกล้าฯ ถวายให้ได้
2. วิทยาธิบดี ต้องประกอบด้วยความพากเพียรในกิจการงานราชการมิได้ขาด
3. จิตตาธิบดี ต้องมีจิตใจกล้าหาญในการรณรงค์สงคราม
4. ริมังสาธิบดี ต้องมีความฉลาดในการวินิจฉัยคดีความ และกิจการต่าง ๆ

คุณสมบัติดังกล่าวนี้เป็นการเปิดโอกาสสำหรับผู้สืบสกุลจากเชื้อสายขุนนางโดยเฉพาะเท่านั้น แต่ทำให้โอกาสของไพร่ในการเข้ารับราชการมีอยู่น้อย ทั้งนี้พิจารณาได้จาก

1. ชชาติวุฒิ การมีพระราชกำหนดให้ผู้รับราชการ เป็นขุนนางต้องสืบเชื้อสายมาจากตระกูลอัศวมหาศนาบดี หรือเสนาบดีนั้น เป็นข้อจำกัดสำหรับการเลื่อนฐานะของไพร่อย่างชัดเจน เนื่องจากไม่มีไพร่ผู้ใดจะได้สืบเชื้อสายจากตระกูลขุนนาง ด้วยเหตุที่สิทธิประการหนึ่งของขุนนางคือ ไม่ถูกเกณฑ์แรงงาน ไม่เสียเงินค่าราชการ และยกเว้นจากการกระทำทัณฑ์หวง อันเป็นหน้าที่ของไพร่ สิทธินี้ได้รับคกทอดถึงบุตรหลานของขุนนางด้วย ดังนั้นบุตรหลานของขุนนางจึงมิได้เป็นไพร่ แม้จะมีการฉีษเทศที่ขุนนางอาจถูกถอดยศตำแหน่งหรือได้รับโทษถูกนำตัว เป็นไพร่เป็นคะหุ่่นหน้าข้าง ซึ่งหมายถึงบุตรหลานของขุนนางจะกลายเป็นไพร่ด้วย กรณีเช่นนี้อาจเกิดขึ้นได้เมื่อเปลี่ยนรัชกาลใหม่ โดยที่พระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ไม่มีพระราชประสงค์ที่จะให้ขุนนางตำแหน่งสำคัญของ กษัตริย์พระองค์เดิมรับราชการต่อไป กระนั้นก็ตามกรณีเช่นนี้เกิดขึ้นน้อยมาก นอกจากจะเป็นการเปลี่ยนรัชกาลโดยเปลี่ยนราชวงศ์ รวมทั้งการลงโทษขุนนางของพระมหากษัตริย์โดยตรง ด้วยเหตุนี้ โอกาสที่ลูกหลานของขุนนางจะกลายเป็นไพร่ย่อมมีน้อยเหลือ เกิน คุณสมบัติข้อชาติวุฒินี้จึงจำกัดไว้เพื่อลูกหลานของชนชั้นปกครอง เท่านั้นที่จะมีโอกาสถวายตัวได้ โดยมีองกับแล่งจำกัดทางของไพร่ที่อาจเลื่อนฐานะขึ้นมา

2. คุณวุฒิและปัญญาคุณ ไพร่จะไม่มีโอกาสได้เข้าเป็นขุนนางได้เนื่องจากขาดคุณวุฒิ และปัญญาคุณตามที่กำหนด จากสภาพที่ไพร่ต้องผูกพัน กับระบบ เกณฑ์แรงงาน ต้องเตรียมส่งส่วย เสียภาษีและประกอบอาชีพของคน ซึ่งส่วนมากเป็นอาชีพเกี่ยวกับเกษตรกรรม เวลาของไพร่ที่ต้องสูญเสียไปกับกิจกรรมเหล่านี้ ย่อมทำให้ไพร่ไม่สามารถแสวงหาความรู้ เพิ่มพูนสติปัญญาได้มากเท่าเกณฑ์กำหนด โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาที่ยังไม่ขยายกว้างไปสู่สามัญชน เห็นได้ว่าจำนวนคนอ่านหนังสือได้มีน้อย แม้ไพร่จะมีโอกาสศึกษาจากวัด แต่พระที่สอนหนังสือ^{คือพระ}ไม่เคยรับราชการมาก่อน ดังนั้นแม้พระจะมีความรู้แต่ก็ขาดประสบการณ์ จึงไม่สามารถอบรมให้ไพร่รู้หลักปฏิบัติ รัฐบาลกิจพอที่จะช่วยบริหารบ้านเมืองได้ เมื่อประกอบกับความรู้อันน้อยของไพร่ที่มักได้รับการถ่ายทอดจากบิดามารดาหรือบรรพบุรุษซึ่งจำกัดตัวอยู่ในแวดวงอาชีพ หรือแม้แต่การศึกษาธรรมะเพียง เพื่อให้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต และชาวซึ่งในสพระธรรมก็ตาม สิ่งเหล่านี้ทำให้ไพร่ขาดความรู้ความสามารถด้านการบริหารบ้านเมือง จึงไม่มีโอกาสจะรับราชการ ผู้มีโอกาสรับราชการจะต้องเป็น เชื้อสายของผู้มีความรู้ความสามารถมีประสบการณ์จากที่เคยรับตำแหน่งสำคัญมาแล้ว มิฉะนั้นจะไม่สามารถถ่ายทอดความรู้หรือการวางตัวให้ลูกหลานได้ ประการสำคัญก็คือ การมีพ่อแม่เคยรับราชการมาแล้ว เป็นเครื่องประกันอย่างหนึ่งให้พระมหากษัตริย์ เห็นว่าจะควบคุมข้าราชการใหม่ได้หรือไม่ เพราะอย่างน้อยที่สุดพระองค์ก็รู้จักวงศ์วานของผู้ที่จะเป็นขุนนางใหม่ เมื่อไพร่ขาดทั้งคุณวุฒิและปัญญาคุณ จึงเชื่อมโยงให้ขาด ฉันทาธิปไตยและวิมังสาธิปไตย เพราะขาดประสบการณ์และความรู้เบื้องต้น จึงไม่สามารถพิจารณา คัดความ หรือรู้ถึงเหตุการณ์ทางการเมืองทั้งภายในและภายนอกได้

อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติผู้ที่เข้ารับราชการอาจไม่มีคุณสมบัติต่างๆตามที่กำหนดไว้ อย่างที่ถ้วน โดยเฉพาะหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าครั้งหลัง ซึ่งเจ้านายขุนนางสูญเสียอำนาจหรือชีวิตไป เป็นจำนวนมาก เมื่อมีการสถาปนาราชวงศ์จักรีขึ้นปรากฏว่าผู้ที่ไม่ได้อยู่ในตระกูลขุนนางมีโอกาสรุดระบบราชการมากขึ้น งานวิจัย เรื่องหนึ่งซึ่งวิเคราะห์โอกาสในการเลื่อนชั้นทางสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น กล่าวว่า เท่าที่พบจากเอกสารนั้นในช่วงเวลาดังกล่าวปรากฏชื่อสามัญชนได้เลื่อนชั้นเข้ารับราชการ 11 คน ดังมีรายละเอียดดังนี้

ครั้งที่ 1 มี 2 คน คือ หมออ่อนน้อยและนายล่าความญ ได้เลื่อนชั้นเป็นขุนเสวกคชลักษณ์ และหมื่นสวัสดิคุณุชกร ตามลำดับในพ.ศ. 2344 ในสมัยรัชกาลที่ 1 ทั้งนี้เนื่องจากสามารถจับ

ข้างเผือกจากเมืองนครราชสีมาเข้ามาถวายรัชกาลที่ 1 ได้ นอกจากได้รับบรรดาศักดิ์เป็นขุนนางแล้ว ยังได้รับพระราชทานเสื้อผ้า เงินตราอีกด้วย

ครั้งที่ 2 มีเพียง 1 คนคือ สุนทรภู่ ได้เป็นขุนสุนทรโวหารอาลักษณ์ในพ.ศ. 2363 สมัยรัชกาลที่ 2 เนื่องจากมีความสามารถรอบรู้ด้านร้อยกรองคำประพันธ์โดยเฉพาะต่อหน้าพระที่นั่ง

ครั้งที่ 3 มี 7 คนได้เลื่อนขึ้นในพ.ศ. 2387 สมัยรัชกาลที่ 3 โดยเลื่อนฐานะจากการเป็นคนสามัญขึ้นเป็นเสนา รัชราชการหัวเมือง ได้แก่ นายนก นายน้อย นายภู นายผึ้ง นายจ้อ นายค้อ และนายกริ เลื่อนขึ้นเป็นหมื่นระวังอินเสนากรุงเก่า ขุนวิเศษเสนา เมืองเพชรบุรี ขุนศรีเสนาเมืองอ่างทอง ขุนพรมเสนาเมืองพรม ขุนพรมเสนากรุงเก่า หมื่นราชบาลเสนาเมืองสระบุรี และหมื่นทิพเสนาเมืองนครชัยศรี ตามลำดับ

ครั้งที่ 4 มี 1 คนคือนายอิน เป็นขุนบำรุงไพร่วันนายอากรรักษาสีผึ้งพาคะวันออกแขวงเมืองกำแพงเพชร ในพ.ศ. 2393 รัชกาลที่ 1 โดยเป็นแทนนายอากรคนเดิมซึ่งไม่ส่งสสิ่งให้แก่ทางการ¹

โอกาสในการเลื่อนฐานะทางสังคมของไพร่เข้าสู่ระบบราชการก่อนพ.ศ. 2435

แม้พระราชกำหนดจะระบุกฎเกณฑ์การถวายตัว เพื่อเลือกสรรบุคคลเข้ารับราชการในลักษณะที่เข้มงวด แต่ในทางปฏิบัติสภาพสังคมไทยมีความยืดหยุ่น ทำให้หลักเกณฑ์เหล่านี้ไม่ถูกนำมาใช้อย่างเข้มงวดเสมอไปเนื่องจากมีข้อจำกัดในการสรรหาบุคคลที่มีคุณสมบัติครบถ้วนตามที่กำหนดไว้

1. ปิยนาด บุณนาค, การวิเคราะห์โอกาสในการเลื่อนชั้นทางสังคมในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2528), หน้า 231-232.

จึงอนุมานได้ว่าการแต่งตั้งบุคคลเข้ารับราชการ เป็น
 ขุนนางไม่อาจตั้งอยู่บนมาตรฐานที่กำหนดคุณิ 4 ประการ อธิบตี 4 ประการ และคุณานุรูปเป็นหลัก
 ได้มากนัก แต่การกำหนดคุณสมบัติ เช่นนี้ เป็นการพยายามปกป้อง การเลื่อนฐานะทางสังคม เพื่อรักษา
 ผลประโยชน์สำหรับชนชั้นผู้ปกครองมากกว่า และสะท้อนให้เห็นว่าตำแหน่งขุนนางไม่ได้ผูกขาดเพื่อ
 ชนชั้นปกครองอย่าง เข้มงวด เพียงอย่าง เดียว เพราะไม่สามารถปฏิบัติให้ เข้มงวดตามกฎหมาย
 ในบางโอกาสราชการหรือไพร่อาจมีสิทธิ เลื่อนชั้น เป็นขุนนางได้ เหมือนกัน

โอกาสที่ไพร่อาจ เลื่อนฐานะ เป็นขุนนางพอสรุปได้ ดังนี้

1. ในยามศึกสงคราม สงครามในสมัยก่อนที่ใช้กองทัพ เข้าประจันบานให้ความ
 สำคัญแก่การรบและกำลังไพร่พลมาก หากกองทัพมีจำนวนไพร่พลมาก และมีไพร่ เลวที่มีความ
 ขำนาญในการยุทธ จะช่วยให้กองทัพประสิทธิภาพ สามารถจัดข้าศึกศัตรูได้ง่ายขึ้น รัฐมีความ
 จำ เป็นต้องใช้ไพร่พลเป็นกำลังสำคัญในการป้องกันหรือขยายอาณาจักร เมื่อไพร่ถูกเกณฑ์ไปรบทัพ
 จากการ เสียชีวิตในสงครามจะได้รับความดีความชอบโดยกฎหมายระบุไว้ว่า ถ้าพลออกตามตั้ง
 เฮไล พลเท้าได้ช่วยด้วยข้างและผู้ชนข้างนั้นมีโชย เพราะพล เท้า ยกพลนั้นขึ้น เป็นขุน ราววันเงิน
 ลากทองลาก ลูกหลานเลี้ยงสืบไป ฝ่ายผู้ชนข้างนั้นราววันจูง เดียว¹ และ

“ถ้าไพร่พลขาว เด็กขาว องคค์ช้องใจมทัพหลวงพันข้าศึกแตกต่างหนีจากทัพ
 ให้เงิน $\frac{1}{2}$ ตะลั้บทอง เสื้อผ้าตั้งขึ้น เป็นขุนอาสา
 ถ้าผู้ใดได้ฟันแย้งด้วยข้าศึกและช่านะเงิน $\frac{5}{10}$ ตะลั้บทอง เสื้อผ้า
 ผู้ใดได้สู้สองคน ละแก้ตัวรอดออกมา ราววันขึ้นทอง เสื้อผ้า
 ถ้าผู้ใดสู้สองคนรอดตัวออกมาได้ทั้งอาวุธข้าศึกมาครบ บำ เหน็จขึ้นทอง เสื้อตั้ง
 ให้เป็นขุน²

1. กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4 พระไอยการกะบดศึก หน้า, 141

2. เรื่องเดียวกัน เล่ม 1 กฎมณเฑียรบาล, หน้า 91

เมื่อไพร่ต้องถูกเกณฑ์ไปสงครามอยู่แล้ว จึงมุ่งฝึกฝนใช้อาวุธเพื่อป้องกันตัวเอง และเมื่อทำการรบอย่างมีประสิทธิภาพ ไพร่มีแรงจูงใจว่าอาจได้เปลี่ยนฐานะ เป็นขุนนาง เมื่อแสดงความสามารถในการรบ

2. ในกรณีที่มีการปราบดาภิเษกของขุนนางขึ้นเป็นกษัตริย์ ไพร่จะมีโอกาสมากขึ้นในการเลื่อนฐานะ เป็นขุนนาง เพราะขุนนางที่จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์พระองค์ที่สูญเสียพระราชอำนาจมักจะถูกประหารชีวิตไปเป็นจำนวนมาก ส่วนไพร่ในสังกัดของขุนนางที่ปราบดาภิเษกได้สำเร็จถ้าหากได้ทำความดีความชอบในการตั้งก่อกำเนิดก็มักจะได้รับการปูนบำเหน็จให้เป็นขุนนาง กรณีดังกล่าวนี้เห็นได้ชัดเมื่อพระยาตากสินมหาราชปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยา

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๑. การใช้สถาบันสงฆ์เป็นแนวทางได้เข้าไปสู่ตำแหน่งขุนนาง วัตถุประสงค์
ศึกษา ถ่ายทอดความรู้ที่สำคัญ พระสงฆ์ที่บวชเรียนอยู่ตามวัดบางรูปมีความรู้ความสามารถอ่าน
และเขียนหนังสือได้ เพราะบางรูปได้ศึกษาพระธรรมคัมภีร์ พระสงฆ์อาจมีสกอกมารับราชการ
โดยเฉพาะคนที่เรียนวิชาพิเศษเมื่อบวชเป็นพระอยู่ เช่น วิชาโหราศาสตร์ อายุศาสตร์ หรือ
แพทยศาสตร์ ธรรมศาสตร์ หรือเรียนรู้ภาษามคธอย่างเชี่ยวชาญ คนพวกนี้ก็เข้ารับราชการใน
กรมโทร กรมหมอ กรมพระอาลักษณ์ กรมธรรมการ กรมสังฆการี¹ มีพระสงฆ์สกอกมา
รับราชการมาก ทั้งผู้ที่มีความรู้ในการอ่านเขียนและมีความชำนาญในวิชาช่าง ในรัชสมัยพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัวและรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว รัชกาลแคว้น
แรงงานช่างฝีมือ เช่น ช่างปูน ช่างเขียน ช่างตีเหล็ก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว
โปรดเกล้าฯ ให้ทำบัญชีรายชื่อพระที่มีความรู้ทางช่างไว้ เมื่อพระสงฆ์สกอกมาโปรดฯ ให้รับ
ราชการอยู่ในกรมช่างสิบหมู่² สำหรับพระสงฆ์ที่มีความรู้ในการอ่านเขียน ร่างคำโต้ตอบได้
หรือรู้ภาษาบาลี เมื่อสกอกมาโปรดฯ ให้รับราชการในกรมอาลักษณ์ กรมสังฆการี เป็นต้น

4. ในโอกาสพิเศษ ในกรณีเช่นนี้ไพร่จะต้องมีความรู้ความสามารถพิเศษ และ
ได้รับพระมหากรุณาธิคุณด้วย ไพร่อาจมีความดีความชอบในการน้อย เก่งกล้า ถวายสิ่งของซึ่งเป็น
ที่พอพระราชหฤทัย เช่น ถวายช้างที่มีลักษณะดีแล้วนำมาถวาย ไพร่อาจได้รับการแต่งตั้งให้ เป็น
ขุนนาง เป็นการตอบแทน หรือบางครั้งไพร่อาจฟ้องร้องว่าขุนนาย เป็นกบฏ เมื่อสอบสวนได้
ความจริง ไพร่จะพ้นจากสภาพความเป็นไพร่ และอาจได้รับพระมหากรุณาธิคุณแต่งตั้งให้ เป็น
ขุนนางด้วย แม้ว่าการนี้เช่นนี้จะ เป็นไปได้ยากเหลือเกิน และอาจไม่เคยเกิดขึ้น แต่ก็ เป็นหนทาง
หนึ่งที่เปิดไว้ให้ไพร่มีโอกาสเลื่อนฐานะเป็นขุนนางได้ ทั้งนี้จะต้องขึ้นอยู่กับองค์พระมหากษัตริย์
เป็นสำคัญว่า จะทรงพระกรุณาแต่งตั้งหรือไม่ บางครั้งคบคิดหรือคนร้ายราย อาจมีโอกาสดำเนิน
การแต่งตั้งให้ เป็นขุนนางรับราชการ แต่ส่วนใหญ่จะรับราชการอยู่ตามหัวเมืองมากกว่าอยู่ใน
เมืองหลวง

นอกจากกรณีต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วไพร่อาจมีโอกาสดำเนินฐานะทางสังคมโดยอาศัยวิธี
อื่น เช่น การที่ไพร่หญิงแต่งงานกับขุนนาง การติดสินบนเพื่อซื้อตำแหน่งราชการ เป็นต้น

¹ เคว็ด เค. รัชกาล. "พระสงฆ์เป็นเครื่องยกฐานะในสังคมไทยโบราณ" วารสาร
ศิลปากร 1 (พฤษภาคม 2509), หน้า 42.

² ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2394-2400) เล่ม 1, หน้า 52-55.

วิถีทางใหม่ของไพร่ในการเข้าสู่ระบบราชการแบบ เดิมก่อนพ.ศ. 2435

นอกจากโอกาสต่างๆดังกล่าวมาข้างต้นซึ่งไพร่จะสามารถ เข้าสู่ระบบราชการได้แล้ว ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองที่มีผลให้เกิดการปรับปรุงประเทศในด้านต่างๆ ก็มี ผลให้สามัญชนมีโอกาสเลื่อนฐานะทางสังคม เข้าสู่ระบบราชการก่อนพ.ศ. 2435 มากขึ้น ที่สำคัญ คือการจัดการทหารแบบใหม่และการจัดการศึกษา

การจัดการทหาร

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามที่จะจัดการทหารให้ทันสมัยมา ตั้งแต่แรกที่เสด็จขึ้นครองราชย์ เนื่องจากทรงตระหนักดีว่ามีกองทหารแบบตะวันตก เป็น การเพิ่มพูนพระราชอำนาจทางการเมืองแก่พระองค์เป็นอย่างดี จึงทรงตั้งกองทหารมหาดเล็ก รักษาพระองค์ กรมทหารหน้า ทดลองฝึกอาวุธยุทธวิธีสมัยใหม่ และมีการตั้งโรงเรียนทหาร มหาดเล็กเพื่อผลิตนายทหาร แต่กิจการทหารระยะนี้ยังไม่เป็นระบบเท่าที่ควร กรมทหารหน้าได้ รับการฟื้นฟู และเข้มแข็งมีประสิทธิภาพมาก เมื่อเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นผู้บังคับบัญชากรม และนับเป็นจุดเริ่มต้นของการจัดกองทัพประจำการ

พ.ศ. 2430 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯให้จัดตั้งกรม ยุทธนาธิการขึ้น เป็นหน่วยงานอิสระ เพื่อดำเนินการเกี่ยวกับกิจการทหาร โดยไม่กระทบ - กระเทือนอำนาจของสมุหกลาโหม เพราะกรมกลาโหมมีหน้าที่เช่นเดียวกับมหาดไทยและกรมท่า ซึ่งกรมกลาโหมมีหน้าที่บังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายใต้ มิได้เกี่ยวข้องกับการบังคับบัญชาทหารโดยตรง¹ โดยนำกรมทหารหน้าและกรมทหารอื่นๆมารวมเข้าด้วยกัน ทหารส่วนใหญ่มัก เป็นไพร่ลูกหมู่กรม ทหาร² และโอนไพร่หลวงบางหมู่บางกรมมาเป็นทหาร การจัดการทหารแบบใหม่ซึ่งเริ่มขึ้นก่อน การจัดตั้งระบบราชการสมัยใหม่ในพ.ศ. 2435 จึง เป็นการเปิดวิถีทางใหม่ทางหนึ่งให้ไพร่ได้ เข้าสู่ระบบราชการ และยังมีการขยายตัวของจัดการทหารแบบใหม่มากขึ้นเพียงใด โอกาส ที่ไพร่จะเลื่อนฐานะทางสังคมเข้าสู่ระบบราชการก็ยิ่งมากขึ้นเพียงนั้น

¹ กระทรวงกลาโหม, ที่ระลึกวันสถาปนากระทรวงกลาโหม (พระสมเด็จ : โรงพิมพ์ ประเสริฐ , 2496), หน้า 178.

² เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม 1, หน้า 195.

การจัดการศึกษา

นับแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไพร่คงมีโอกาสได้รับความรู้ต่างๆ มากขึ้น เพราะพระองค์มีพระประสงค์จะส่งเสริมการให้ความรู้แก่ราษฎรทั่วไป ในรัชกาลนี้การ สอนหนังสือที่โรงเรียนยังมีอยู่ แต่ได้เกิดความก้าวหน้าใหม่ทางการศึกษาคือการที่พระองค์โปรดฯ ให้มีการจารึกวิชาความรู้ต่างๆ ลงในแผ่นศิลา เช่น วิชาหนังสือ คำประพันธ์ต่างๆ ความรู้ด้าน การแพทย์ มีตำรายา หมอนวด สรรพวิทยา ภูมิศาสตร์ ฯลฯ โดยโปรดฯ ให้จารึกไว้ตามเสา และผนังระเบียงวิหาร ศาลาต่างๆ ในวัดพระเชตุพน เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้สนใจศึกษาหาความ รู้ได้ด้วยตัวเอง ซึ่งรวมทั้งไพร่ด้วย ขณะเดียวกันพระองค์ก็ทรงส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติ- ธรรมอย่างมาก ซึ่งปรากฏว่าในรัชกาลนี้มีพระสงฆ์ ชาวบ้านให้ความสนใจ เรียนพระปริยัติธรรม ในอัตราที่สูงพอควรดังปรากฏในตาราง

ตารางอัตราส่วนระหว่างผู้เรียนและผู้สอนปริยัติธรรมในพ.ศ. 2391

ชื่อวัด	ผู้สอน	พระสงฆ์	สามเณร	คฤหัสถ์
วัดบวรนิเวศ	24	51	28	49
วัดเครือวัลย์	5	23	4	15
วัดบรมนิวาส	2	8	6	9
วัดดอกไม้	4	10	6	7
วัดสี่จีน	2	6	2	1
วัดเขมาภิรตาราม	1	1	2	-
วัดชัยพฤกษ์มาลา	1	1	2	-

ที่มา อัจฉรา กาญจนโมทย์, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 - 2394)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิต วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ,2523) หน้า 171.

ชาวบ้านที่เรียนพระปริยัติธรรมนี้จะกลายเป็นผู้รู้หนังสือ และย่อมจะสามารถเข้ารับราชการได้ ในช่วงรัชกาลที่ 3 และที่ 4 ผู้ที่ศึกษาพระปริยัติธรรมจากวัดได้เข้ารับราชการในกรมต่าง ๆ กว้างขวาง ขึ้น เช่น กรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม กรมท่า ดังสะท้อนให้เห็นจากประกาศรัชกาลที่ 4¹

ในรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเตรียมการปรับปรุงประเทศ และจัดตั้งระบบราชการสมัยใหม่ไว้ล่วงหน้าก่อนจะดำเนินการอย่างจริงจังใน พ.ศ. 2435 เป็นเวลานาน คงจะทรงตระหนักดีว่าในการปรับปรุงประเทศและการสร้างระบบราชการสมัยใหม่นี้จะต้องใช้ผู้ที่มีความรู้ และมีทัศนคติอันเหมาะสม เข้ามาเป็นข้าราชการ จึงทรงมีพระบรมราโชบายที่จะบำรุงการศึกษาของสามัญชนมาตั้งแต่ต้นรัชกาล คือในพ.ศ.2418 มีประกาศ "โปรดเกล้าฯ ให้มีอาจารย์สอนหนังสือแลสอนเลขทุก ๆ อาราม" มีความว่า

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งพระราชอาณัติพระครูฐานานุกรม เปரியูที่ ได้รับพระราชทานนิตยภัตตามถานานุกรมที่ในพระอารามหลวง สำหรับจะได้อสอนสามเณร ศิษย์วัด เพื่อจะให้เป็นผู้สอนประโยชน์แก่กุลบุตรผู้ที่จะเล่าเรียนและอาจารย์ผู้ที่จะสั่งสอนให้ถาวรวัฒนาขึ้นกว่าแต่ก่อน เพราะหนังสือไทยเป็นประโยชน์ที่จะเล่าเรียนพระไตรปิฎกต่อไปเป็นการ เกื้อกูลแก่พระพุทธศาสนาฤเป็นเหตุให้สติจะได้เป็นกำลังแก่ราชการ และในประโยชน์ของผู้ที่เรียนเอง เพราะฉนั้นขอให้พระราชอาณัติพระครูฐานานุกรม เปரியูชั้นดับที่ได้เล่าเรียนหนังสือไทย ลายมือและวิชาเลขนั้น จงมีใจเห็นแก่พระพุทธศาสนาแก่ราชการแผ่นดิน ช่วยทำนุบำรุงสั่งสอนเด็กนั้นให้เต็มกำลังความรู้ของตน ตั้งใจสอนจริง ๆ²

จะเห็นว่าพระองค์ทรงมีพระราชดำริว่าคฤหัสถ์ที่ได้เรียน "หนังสือไทย ลายมือ และวิชาเลข" จากครูผู้มีความรู้ในวิชาเหล่านี้ "จะได้เป็นกำลังแก่ราชการ"

ในพ.ศ.2427 มีการตั้งโรงเรียนหลวงสามัญสำหรับราษฎรและจัดตั้งโรงเรียนวัด.. สำหรับราษฎรอีกหลายแห่ง และในส่วนภูมิภาคก็ได้จัดตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรอีกประมาณ 34 แห่ง มีการสอบไล่หนังสือไทยเป็นครั้งแรก และปีต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

1. ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2394-2400) เล่ม 1, หน้า 89.

2. พาสณา กิจถาวร, "บทบาทของคณะสงฆ์ในเรื่องการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ นิเทศวิทยาฬย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524) หน้า 52

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดสอบเป็นสองชั้น วิชาที่สอบแสดงให้เห็นความรู้ต่างๆที่ผู้สอบได้
จะพึงมี ซึ่งจะเอื้อให้เข้ารับราชการได้ ต่อมาในพ.ศ. 2433 มีพระราชบัญญัติการสอบไล่วิชา
ภาษาไทยขึ้นเป็นสามประโยค ประโยคหนึ่ง เป็นการเชิขบความรู้วิชาภาษาไทยสูงขึ้น

...วิชาที่จะไล่ประโยคสองนั้น อย่างคือ ลายมือหวัดแลบรรจงอย่างหนึ่ง
เขียนหนังสือใช้ตัววางวรรคถูกตามใจความไม่ต้องดูแบบอย่างหนึ่ง ทาน
หนังสือผิดคักจากลายมือหวัดอย่างหนึ่ง คัดสำเนาความแลย่อใจความอย่าง
หนึ่ง แต่งจดหมายอย่างหนึ่ง แต่งแก้กระทู้ความร้อยแก้วอย่างหนึ่ง วิชา เลข
อย่างหนึ่ง ทำบัญชีอย่างหนึ่ง ผู้ใดสอบได้ตลอดวิชาทั้งแปดอย่าง เป็นประโยค
สองนี้... ส่วนประโยคสาม...จะสอบความรู้ไวยากรณ์ตลอดจนวจีวิภาค
วากยสัมพันธ์ ฉันทลักษณ์ และรู้ย่อความ เรียงความ แต่งกาพย์ กลอน โคลง
ฉันท์ เป็นทุกอย่างสามารถอธิบายเรื่องโดยบรรยายโวหารและสนทนาตอบโต้
ทั้งเทศนาโวหาร ลายมือเขียนเรียบและเร็ว ส่วนวิชาเลขต้องรู้ตลอดเศษวิธี
และลูกคิด ตลอดถึงการทำบัญชี และสามารถจัดทำตารางบัญชีต่างๆได้ด้วย
1
...

ผู้ที่สอบได้ปรากฏว่ามีไพร่ด้วย และไพร่ที่สอบได้ประโยค 2 จะได้เลื่อนฐานะทาง
สังคมคือจะพ้นจากการเป็นไพร่ ขณะเดียวกันก็สามารถเข้ารับราชการ ดังรายงานของกรมหมื่น
ดำรงราชานุภาพที่ว่า

...ส่วนนักเรียนไล่ได้ชั้นประโยคสองนั้น ที่เป็นเด็กก็ให้เรียนวิชาชั้นสูงอยู่
ในโรงเรียนอีก ที่สมควรจะรับราชการสนองพระเดชพระคุณได้ ก็ได้ออกรับ
ราชการในตำแหน่งต่างๆต่อไป...และผู้ที่ยื่นจบประโยคสองแล้ว ตามพระ
ราชบัญญัติการสอบไล่วิชาพ.ศ. 2433 ยังกล่าวไว้ในข้อสามว่า ถ้านักเรียน
คนใดสอบหนังสือได้ตั้งแต่ประโยคสองขึ้นไปหรือสอบภาษาอังกฤษได้ตั้งแต่ชั้นสี่
ขึ้นไป โปรดฯให้เป็นอิสระแก่ตัวจนพ้นหมวดหมู่สังกัดกรม ซึ่งจำเป็น

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเฉลิมถวัลยราชสมบัติฯ, เอกสาร เรื่องการจัดการศึกษา
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2514),
หน้า 257 อ้างถึงในบุญธรรม อินทร์จันทร์, "การปฏิรูประบบศึกษาในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์
พ.ศ. 2435 : การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวั
ติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2522), หน้า 21-22

ต้องรับราชการตามกฎหมายเดิมทุกคน...¹

ในประกาศเรื่องเรียนหนังสือพ.ศ. 2423 ก็กล่าวว่า

...กำหนดวิชาที่จะไล่ขึ้นชั้นประโยคต้นจะสอบวิชาตลอดแบบเรียนหลวงทั้งหกเรื่อง คือ มูลบทบรรพกิจจนจบพิศาลการันต์ ถ้าผู้ใดไล่ได้ตลอดก็จะได้นั่งหนังสือสำหรับตัวใบหนึ่ง ลงชื่อเข้าหลวงพร้อมกับรับรองว่าผู้นั้นเป็นคนมีความรู้จริง ได้สอบข้อวิชาในที่ประชุมข้าหลวงแล้ว หนังสือฉบับนี้จะเป็นประโยชน์แก่ตัวเจ้าของใบ เมื่อเวลาจะไปทำการที่ใดๆถือเป็นประกันสำหรับตัว ถ้าผู้นั้นจะใคร่เล่าเรียนเพื่อจะได้คุณวิชาในวิชาชั้นสูงต่อไป ก็จะเข้าโรงเรียนหลวงสำหรับสอบวิชาชั้นสูงได้ตามพระราชบัญญัติสำหรับโรงเรียน วิชาที่จะไล่ทั้งประโยคสองนั้น 3 อย่าง คือ ลายมือหวัดแลบรรจงอย่าง ๑ เขียนหนังสือใช้ตัววางวรรคถูกต้องตามใจความไม่ต้องดูแบบอย่าง ๑ ทานหนังสือที่คัดผิดจากลายมือหวัดอย่าง ๑ คัดสำเนาและย่อความอย่าง ๑ แต่งจดหมายอย่าง ๑ แต่งแก้กระซู้ความร้อยแก้วอย่าง ๑ วิชาเลขอย่าง ๑ ท้าบาคูข้อย่าง ๑ ผู้ใดมีความรู้สอบไล่ตลอดวิชาทั้งแปดอย่างเป็นชั้นประโยคสองนี้ ถ้าเป็นไพร่หลวงหรือไพร่สมกรมใดๆก็จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขาดจากสังกัดเดิมได้นั่งหนังสือพิมพ์คุ้มสักตลอดชีวิต ถ้าเป็นผู้จะรับราชการฉลองพระเดชพระคุณก็จะทรงพระกรุณาชุบเกล้าฯ เลี้ยงตามสมควรแก่คุณานุรูปทุกคน²

รายงานกรมศึกษาธิการจ.ศ. 1248 (พ.ศ. 2429) เป็นหลักฐานรับรองว่านักเรียนที่สอบได้ประโยคสองมักจะลาออกรับราชการเป็นส่วนใหญ่ ปรากฏว่าจากสถิติการสอบไล่ประโยคต้นเมื่อพ.ศ. 2432 มีพระภิกษุสามเณรสมัครสอบ 11 รูป สอบได้หมด นักเรียนสวนกุหลาบเข้าสอบ 33 คน สอบได้ 25 คน ส่วนนักเรียนตามพระอารามหลวงเข้าสอบถึง 73 คนและสอบได้ถึง 49 คน การสอบนี้มีขึ้นอย่างสม่ำเสมอ ปีที่มีการจัดระบบราชการสมัยใหม่คือปีพ.ศ. 2435 มีการสอบเป็นครั้งที่ 10 แล้ว³ เข้าใจว่าผู้สอบได้ที่เป็นพระภิกษุสามเณร และที่เป็นนักเรียนตามพระอารามต่างๆซึ่งมีเป็นจำนวนมากนั้นคงจะเป็นคนที่มาจากชนชั้นไพร่ เพราะสมาชิกของชนชั้นมูลนายคงจะเรียนที่โรงเรียนหลวงในพระราชวังหรือโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบมากกว่า กล่าวได้ว่าก่อนจะมีการจัดตั้งระบบราชการสมัยใหม่ในพ.ศ. 2435 นั้น การส่งเสริมการศึกษา

¹ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507), หน้า 55 อ้างถึงใน บุญธรรม อินทร์จันทร์, "การปฏิรูปมัธยมศึกษา..." หน้า 23

² คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเถลิงถวัลยราชสมบัติฯ, เอกสาร เรื่องการจัดการศึกษา..., หน้า 106

³ พาสณา กิจถาวร, "บทบาทของคณะสงฆ์....." หน้า 61

ของรัฐบาลได้เอื้อให้ไพร่ได้เลื่อนฐานะเป็นข้าราชการมากขึ้น ทั้งนี้ควรกล่าวได้ว่าการที่ระบบไพร่ได้ผ่อนคลายความเข้มงวดลงดังกล่าวนั้นแล้วในบทที่สอง ได้เอื้อให้ไพร่ส่วนหนึ่งสามารถเข้ามาศึกษาหาความรู้ในระบบการศึกษาแบบใหม่จนมีคุณสมบัติ เพียงพอที่จะ เป็นข้าราชการได้

อย่างไรก็ตามโอกาสที่ไพร่จะได้เลื่อนฐานะเป็นข้าราชการในช่วงนี้ยังคงมีจำกัดมาก เพราะระบบบริหารราชการยังเป็นแบบเดิม และไพร่ที่มีความรู้จนสอบได้ประโยคสองก็ยังมีอยู่น้อย ต่อเมื่อมีการปฏิรูปการปกครองครั้งใหญ่และจัดตั้งระบบราชการสมัยใหม่แล้ว โอกาสของไพร่ที่จะเลื่อนฐานะทางสังคม เข้าสู่ระบบราชการจึงเปิดกว้างมากขึ้น

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย